

Vil De prøve at sige A?

"Fladt" a i radioavisen 1950-2010

Thøgersen, Jacob

Published in:
NyS. Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori

Publication date:
2013

Document version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Thøgersen, J. (2013). Vil De prøve at sige A? "Fladt" a i radioavisen 1950-2010. *NyS. Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori*, 43, 101-132.

Vil De prøve at sige A?

”Fladt a” i Radioavisen 1950-2010

Jacob Thøgersen

INDLEDNING

Denne artikel behandler udtaleforandringer i standarddansk over en 60-årig periode.

”Standarddansk” operationaliseres her som oplæsningssproget i Danmarks Radio (DR) P1’s Radioavisen, fordi Radioavisen for mange danskere, herunder DR selv, står som højborgen for det mest ”korrekte” rigsdanske talesprog. Siden DR’s grundlæggelse har der været fokus på at Radioavisens talesprog skulle være så korrekt som muligt, og et træk der har været under konstant kritik, har været det såkaldte flade *a*. Artiklen undersøger hvordan udtalen af fonemerne kort /a/ og langt /a:/ har udviklet sig i Radioavisen fra 1950 til 2010.

Formålet med artiklen er på den ene side at beskrive hvordan udtalen i Radioavisens ”normsprog”, og dermed udtalen af rigsdansk, har forandret sig gennem de sidste årtier, dels at belyse om den eksplicite normering som Radioavisens oplæsere er underlagt, virker. Har bevidste normeringsstrategier været i stand til at stoppe indtrængningen af lavprestigeudtaler, eller er andre kræfter for stærke til at bremse udviklingen – fx ønsket om at tale et nogenlunde almindeligt sprog?

Artiklen falder i to dele: Først gennemgås diskussionen af ”fladt a” i dansk sprognormering fra ca. 1900 til i dag med særligt fokus på sproget i DR. Dernæst undersøges udtalen af /a/ og /a:/ i et antal radioaviser med akustiske metoder for at fastslå om det rigsdanske vokalsystem, som repræsenteret af radioavisoplæserne, har gennemgået en forandring.

DE(T) DANSKE A(’ER)

I begyndelsen af det 19. århundrede havde dansk én udtale af det korte /a/-fonem. Ordene *kande* og *kappe* havde altså samme vokal, [α] (omtrent som a’et i *kappe* er i dag). I modsætning til det har alle danskere i dag to forskellige udtaler foran henholdsvis alveolær, *kande* med (omtrent) [a], og velær/labial, *kappe* med [α]. Det lange /a:/-fonem havde derimod allerede i starten af det 19. århundrede to forskellige udtaler, en lav og tilbagetrukket [ɑː] som i *karpe* og et fremskudt og hævet [äː] som i *kane*. Denne artikel handler om udviklinger i udtalerne af disse to fonemer, /a/ og /a:/, og især om den enkelte talers konkrete artikulation af de fremskudte af de to varianter, dvs.

henholdsvis [a] og [ɑ̃]. For at gøre det klarere hvad jeg taler om, vil jeg bruge eksempelord til at beskrive a-lydene, henholdsvis KARPE [ɑ̃], KAPPE [ɑ], KANDE [a] og KANE [ɑ̃]. Derudover får jeg også brug for at beskrive kort [æ] og langt [æ̃] som jeg vil omtale som henholdsvis KÆPPE og KÆBE. Når jeg citerer hvad andre har sagt om a-udtaler i dansk, har de ikke brugt samme terminologi, men jeg vil forsøge at gøre citaterne sammenlignelige ved at indføre forklarende eksempelord i skarp parentes. Alle disse skarpe parenteser er altså mine tilføjelser til citaterne.

Brink og Lund (1975: 69f.) gennemgår den klassiske litteratur om dansk udtale og finder ingen omtale af at dansk skulle have forskellige udtaler af det korte /a/-fonem før tidligst hos Otto Jespersen (1906). Jespersen “mente [...] at have et og samme a foran alveolar/velar/labial [dvs. [ɑ] i både *kande* og *kappe*], selv om han godt kendte udtalen med det fremskudte a foran alveolar [dvs. *kande* med [a]]” (Brink & Lund 1975: 69). Derimod var det som nævnt velkendt på Jespersens tid at langt /a:/ havde to forskellige udtaler.

I meget af den ikke specifikt lingvistiske litteratur skelnes der ikke så skarpt mellem et system for korte vokaler og et system for lange vokaler. Tit blandes de to sammen i behandlingen, og det kan være svært at se præcis hvad der behandles (og kritiseres). For eksempel er det ikke klart om Georg Forchhammers *Udkast til en dansk artikulationslære* (1895-1898: 29) taler om kort /a/ eller langt /a:/ (eller begge) når den nævner to forskellige udtaler af a: Der er dels standardudtalen (“den Udtale, den faar efter r” [formentlig KAPPE]) og dels “den mere æ-agtige, vi sædvanlig har paa Dansk, og som navnlig er udpræget i ’det Københævniske’” [KANDE] (Forchhammers anførselstegn og satiriske stavning). Den “æ-agtige” udtale karakteriseres ved “[dens] ufuldstændig tilbagetrukne Tungerodsstilling” som står i modsætning til “den noget renere Udtale, som vi har i ordet *Krat*” (ibid: 35). Om ikke før har vi her i 1895 en beskrivelse af at dansk har to forskellige udtaler af /a/-fonemet, og at den ene, den tilbagetrukne og “rene”, er at foretrække frem for den mere fremskudte, “æ-agtige” og “københævniske”. Bemærk at det der kritiseres hos Forchhammer, er at der overhovedet findes et KANDE-[a] i konkurrence med det traditionelle KAPPE-[ɑ], mens diskussionen senere kommer til at handle om den mest korrekte udtale KANDE-[a]’et.

Hos en anden Forchhammer, Jørgen, vist nok en bror til Georg, som 25 år senere omtaler 3 forskellige danske a’er, igen er der nogle “rigtige” udtaler og en forkert:

...bei [a] finden wir die zwei gleichen Formen, das normale (italienische) [a] in *Hat* [KANDE] und ein weiteres, mehr dem bühnendeutschen ähnliches [ɑ̃] in *Arme* [KARPE]. Hierzu kommt aber noch ein ausgesprochen [æ]-artiges [KANE], fast als

Mittelzungenvokal artikuleret [a_æ] [...] in *lave* [la_æve], *lav* [la_æ'v]. Von diesen drei Formen gilt die erstgenannte, mittlere (italienschen) [a] als die beste Aussprache des kurzen dänischen a [KANDE] [...]: *Hat* [hat], *mig* [maj], *nej* [naj']. (J. Forchhammer 1924: 177) (lydskriften er tilpasset den der i øvrigt bruges, undtagen for det særlige [a_æ] for [á'])

Derefter følger en beskrivelse af at københavnsk tit gør dette forkert og udtaler *hat* med den “æ-agtige” vokal, KANE, og *nej* og *mig* med den tilbagetrukne (og lange), KARPE. Her er det altså ikke længere eksistensen af to forskellige *a*-kvaliteter der kritiseres (selv om det foretrækkes at bruge én og den samme), det er derimod at den fremskudte af de to *a*-kvaliteter, KANDE, udtales for højt (så den nærmer sig KANE), og/eller at man (i København) distribuerer vokalkvaliteterne forkert.

Ifølge Brink og Lund følges hævn af KANDE af en tilsvarende udvikling i KANE der gradvist hæves fra [a:] til [á:], “det ‘forfladiges’ siger man, selv om dette udtryk ikke svarer til de artikulatoriske forhold” (1975: 96). Denne metafor om “det flade” i den ene udtale er værd at bide mærke i. Hvis der er forskellige definitioner af hvad der egentlig er galt med udtalen af KANDE og KANE (og forskellige opfattelser af om ”fladt” kun kan bruges om KANDE eller om både KANDE og KANE), så er der slående enighed om at nogle udtaler er “flade”, og at det er forkasteligt.

Det er let at finde eksempler på ophidsede beskrivelser af det “flade” *a*, her fx af filologen Brøndum-Nielsen: “Vi maa inderligt ønske, at Tidens skandinaviske Strømning kunde hjælpe til at udrydde den uhyggeligt tiltagende æ-udtale [hævet KANE] (i Gade og glade...), en ildelugtende Svamp i sproget” (Læserbrev i Berlingske Aftenpost 24.10.40, citeret fra Jacobsen (1973: 176)). Lund (1992: 475-479) har adskillige mere nutidige eksempler, men med grundlæggende samme indhold. “Det flade *a*” er formentlig en af de få udtaleforandringer der har skabt så stærke følelser at der er dannet en forening til dens bekæmpelse. I 1979 stiftedes Modersmål-Selskabet, på initiativ af seminarielektor Poul Hansen. I radioprogrammet *Sproglaboratoriet* fra 26. august 2010 udtaler en anden af de ledende kræfter i Modersmål-Selskabet, Gerda Thastum Leffers, om årsagen til selskabets stiftelse: “[Poul Hansen] fandt at det var nødvendigt, for man var begyndt at tale, ikke alene ungdommen, men måske især ungdommen, begyndt at tale meget fladt, man kunne ikke høre forskel på vokalerne, og man sagde æ i stedet for *a*”.

På den ene side viser Brink og Lund (1975) at den højere udtale er på vej frem for både KANE og KANDE, og Normann Jørgensens undersøgelse af KANDE (1980) kunne konkludere at *Det flade a vil sejre*, skønt Gregersen og Pedersen (1991: 120ff.) havde sværere ved at finde beviser på det samme. På den anden side ser vi en (konservativ) kritik af det hævdede *a* – hvad enten det så er at

KANDE hæves overhovedet, at det hæves for meget, eller at det hæves på de forkerte steder. Begge dele peger på at “det flade a” er på vej frem, i hvert fald i København.

Det flade a i Danmarks Radio

Med en så kraftig fordømmelse af “det flade a” er det vel naturligt at man også har forsøgt at rense denne udtale ud af Danmarks Radio. I Danmarks Radios (dengang Statsradiofoniens) tidlige dage stod sprogkontrollen under generaldirektør Emil Holms overhøjhed, og sprognormerne var klare om end udtalte: “Man havde en indiskutabel prestigenorm i det konservative rigsmål, og med hensyn til den sproglige tilrettelæggelse forlod man sig i de første år navnlig på skriftsproget; programmerne var præget af talt skriftsprog, især oplæst skriftsprog” (Lund 1979: 112; se også Lund 1992: 472-475). Det virker rimeligt at antage at man i Statsradiofonien havde de samme idealer som i det britiske BBC om at bruge radiomediet til at opdrage folket til en bedre udtale af sproget (Mugglestone 2007, Schwyter 2008). Hvis man kan bruge de få optagelser der er bevaret med Emil Holm selv, som målestok, var prestigenormen scenesprog af en art der kalder på et smil i moderne ører: Ikke mange danskere udtaler *af* med hørligt [f] eller *udpræget* med [g] sådan som Holm gjorde i sit program “om Programmernes Tilblivelse” fra 1932. Holm har tydelig forskel på KANDE og KAPPE, men jeg tror vi kan tage det for givet at ingen af dem blev opfattet som “flade” af hans samtid.

Figur 1. ”Vil de prøve at sige A!”. Kilde: Skovmand (1975: 317)

»Vil De prøve at sige A!«
 Tegning af Herluf
 Jensenius til Berlingske
 Tidende august 1962. Tekst:
 »Medarbejderne i radio og
 TV skal have undervisning i
 bedre sprogbrug. – Af en
 forventet meddelelse i den
 danske radio: – Dæ der
 klæges en del over
 speakernes flæde udtæle æ'
 det danske sprog, vil
 programdirektør Dæhlerup
 snærest foretæge en
 undersøgelse...«

Efterhånden som DR voksede, måtte sprogpolitikken institutionaliseres (ligesom det var sket i BBC sidst i 1920'erne). I december 1940 blev det besluttet at nedsætte *Statsradiofoniens Sprogudvalg*, og i 1942 kom dens anbefalinger om korrekt udtale i *Statsradiofonien, Farlige Ord* (Albeck 1942). Ikke overraskende er den allerførste anvisning i bogen: “A bør holdes i tilbørlig Afstand fra æ; der skal være hørlig Forskel mellem *glade* og *glæde*, *Hale* og *Hæle* [dvs. KANE og KÆBE], *Palle* og *Pelle*, *kalder* og *kælder*, *Stald* og *Stel*, *Land* og *Lænd*, *Tante* og *tændte* [dvs. KANDE og KÆPPE]” (Albeck 1942: 4). Fra 1942 er der en ubrudt tradition af kritik af “det flade a” frem til den nyeste vejledning for sprogbrug i Danmarks Radio (Skyum-Nielsen 2008): “der hersker desværre, især blandt yngre danskere, en skræmmende ustabilitet i vokalbrugen. Mange vokaler kommer ud, som betyder det ikke spor, om man rammer rigtigt eller aldeles ved siden af” (Skyum-Nielsen 2008: 355). “/A/-foreningen”, som Skyum-Nielsen kalder et af fænomenerne, “indtræder [...] når en /a/-lyd bliver udtalt som et /æ/. Så hører vi om ‘Æ-kassens formand...’, ‘grevinde Ælexændra...’ [...] og om golfspilleren Søren [hænsn] [dvs. KANDE som nærmer sig KÆPPE] [...] og om] [‘mæ’løsyn, dro’m] for ”malersyndrom” [...] og] [sdæ·ði] for ”stadig” [dvs. KANE som nærmer sig KÆBE]” (Skyum-Nielsen 2008: 356, lydskriften er tilpasset til Dania).

Det er tydeligt at ikke bare DR's officielle sprogvogtere har haft øjnene åbne for “det flade a”. Der er blevet skrevet masser(!) af læserbreve som kritiserer fænomenet (om end man her kan komme endnu mere i tvivl om hvilket artikulatorisk fænomen der i virkeligheden gemmer sig under etiketten “fladt a”, og om det er for høj artikulation af KANDE eller KANE eller måske noget helt

andet). Faktisk var kritikken allerede tidligt så omfattende at *a*-udtalen fik plads i DR's første jubilæumsbog, Breidahl og Rées *Danmarks Radio 1925-1940* (1940). Her står der om speakerens kvaliteter: "Er hans A ikke bredt nok, er der Jyder der frabeder sig 'dette flæde Københavneri', og skulde han komme for Skade at sige *Gæde* i Stedet for *Gade* [dvs. KANE som nærmer sig KÆBE] rykker hele den gamle Garde ud" (Breidahl og Réé 1940: 159). Se også vittighedstegningen fra Berlingske Tidende 1962, som står som et ekko af Georg Forchhammers omtale af "det Københævnske" og Breidahls og Rées "flæde Københavneri" (Figur 1).

Hermed er banen kridtet op: På den ene side står en udtaleforandring på fremmarch (i hvert fald i København), nemlig hævnningen af KANDE og KANE i retning mod KÆPPE og KÆBE. På den anden side står DR's officielle sprognormering og talrige klagebreve fra lyttere. Hvem vinder? Er den officielle normering i stand til at holde styr på udtalen sådan at forkastelige "forfladigelser af a" undgås? Eller er sprogforandringens inertie for stærk? Det er det der undersøges i resten af denne artikel.

FLADE OG IKKE-FLADE A'ER

Gregersen (2009: 98) gennemgår i sin artikel om "det såkaldt 'flade' a" de *a*-variabler som typisk har været undersøgt i (socio)lingvistiske udtaleforandringsstudier. Det drejer sig først og fremmest om de korte, trykstærke *a*-kvaliteter, KANDE og KAPPE. Gregersen benytter to forskellige kvalitative beskrivelser af det hævdede KANDE: dels at det er "æ-agtigt" og dels at det "minder om det lange a", KANE. Når jeg her undersøger udviklinger i KANDE og altså om Radioavisens *a*'er er blevet "fladere", gør jeg det ved at sammenligne *a*'ernes placering dels med det lange KANE, dels med KÆPPE og dels med KAPPE. Hvis KANDE bliver "fladere" (og hvis "fladhed" giver sig udtryk i højere artikulationssted), bør man se det ved at afstanden til KAPPE bliver større, og afstanden til KANE og KÆPPE bliver mindre. Hvis "fladt a" er gennemført, bør man finde kvalitativt sammenfald mellem KANDE og KANE. Man skal dog bemærke at der aldrig vil være tale om et fuldstændigt sammenfald mellem KANDE og KANE. Selv hvis de to har samme artikulationssted, vil længden holde dem adskilt. De indgår i to forskellige systemer, henholdsvis kortvokalsystemet og langvokalsystemet, mens jeg her kun behandler deres artikulationssted, hvor KANE altså traditionelt har været højere end KANDE. Hvis Skyum-Nielsen (2008) og de mest kritiske læserbrevsskribenter har ret, bør man til gengæld se et reelt sammenfald mellem dels KANDE og KÆPPE og dels KANE og KÆBE.

RADIOAVISOPLÆSNINGER

Data til undersøgelsen af KANDE/KANE-udtaler stammer fra oplæsninger af Radioavisen der spænder over 6 årtier, fra 1950'erne til 2010. Jeg har valgt at se på Radioavisen fordi jeg mener den er mere sprogligt normeret end noget andet sprog i DR, og at der er en folkelig opfattelse af at den også *bør* være det. Som en informant sagde da jeg i en anden forbindelse interviewede ham om sproglig purisme:

... jeg [mener ikke] at vi skal have et meget rent sprog. Det synes jeg ikke vi skal. Men tilsvarende så synes jeg at det skal være mere rent når det er officielt, og når det er Radioavisen og TV-avisen. Og begynder det at blive alt for popsmart dér, så rejser nakkehårene sig på mig (Thøgersen 2007: 237).

Jeg tror at dette afspejler en generel opfattelse i det danske sprogsamfund om at Radioavisens sprog *er* og *skal være* mere "korrekt" end noget andet sprog. Jeg har yderligere begrænset mig til kun at se på oplæsningsdelen af Radioaviserne og ikke fx interviews eller reportager. Igen er det for at komme frem til det allermest normerede og officielle sprog. Når en nyhedsoplæser læser nyheder op, taler han eller hun på institutionens vegne, ikke på sine egne vegne, og her forventer jeg at finde det mest omhyggelige sprog. Man kan samtidig pege på at netop oplæsningsstil i sociolingvistiske undersøgelser regnes for den stil med højest *attention to speech* og dermed den mest formelle stil og, formodentlig, den stil der i højest grad overholder officielle korrekthedsnormer (Labov 1972). Undersøgelsen her undersøger altså ikke hele spektret af sproglig variation som findes i Danmarks Radio, men søger derimod at undersøge det mest formelle og det mest "korrekte" sprog til hver en tid.

I undersøgelsen indgår ca. 7 timers transkriberede radioaviser fra 1956 til 2010. De 7 timer er fordelt på i alt 43 arkivnumre fra DR's arkiv (der er typisk én radioavis per arkivnummer, men nogle få numre indeholder flere radioaviser). Der optræder i alt 54 forskellige talere, heraf 8 kvinder. En taler defineres her som en taler inden for et årti. Dvs. at hvis den samme taler optræder inden for flere årtier, som fx Kai Selliken gør, så regnes han som flere forskellige talere, og hans udtale grupperes sammen med talere fra de årtier han optræder i. I forhold til andre sprogforandringsstudier betyder det at dette er et *real time*-studie der behandler inter- og intra-individuel udvikling som samme fænomen. Der gøres ingen antagelser om om en talers sprog ligger relativt fast, eller om talere udvikler deres sprog i takt med andre talere som de omgås. I virkeligheden er jeg kun sekundært interesseret i hvordan den enkelte taler opfører sig. Det der

primært interesserer mig, er det sprog som lytteren til Radioavisen bliver præsenteret for som (i en eller anden forstand) *det bedste sprog*. Når det er sagt, kunne det dog være et interessant fremtidigt projekt at se på intra-individuel udvikling i de oplæsere som er optaget over flere årtier.

Især i de tidlige Radioaviser er der ikke nogen oplysninger om hvem taleren er. Det er relativt let at høre om der optræder flere oplæsere i den samme Radioavis (de er så navngivet med "1", "2", "3" osv.). Det er derimod vanskeligt at høre om det er den samme oplæser der optræder i flere forskellige Radioaviser i samme årti. For at være på den sikre side er "anonyme" oplæsere behandlet som unikke for hver Radioavis-arkivnummer. Dermed kan det opgivne antal af oplæsere godt forekomme højere end det faktiske antal oplæsere. Anonyme oplæsere navngives med DR's arkivnummer, evt. båndnummer samt talernummer i parentes hvis der er mere end én taler i en fil. Taler "21689_1(2)" er altså den anden taler der optræder i arkivnummer 21689, bånd nummer 1.

Af de 54 oplæsere sorteres alle som ikke producerer mindst 5 af hver af de undersøgte variabler, KANDE, KANE, KAPPE og KARPE, fra. Det ville selvfølgelig være bedre med flere forekomster per taler, men jeg regnede altså 5 som smertegrænsen. Det giver et korpus på i alt 41 talere heraf 5 kvinder. I Tabel 1 kan man for hver taler se hvor mange forekomster de har produceret, både af de undersøgte variabler og variabler der bruges som referencer, dvs. som relativt faste sammenligningspunkter som man kan placere evt. forandringer i KANDE/KANE i forhold til. Uden relativt stabile fikspunkter, er det nærmest umuligt at diskutere udtaleforandringer. Der måles kun på trykstærke forekomster. Bemærk at referencevariablerne BINDE, KÆPPE og KUPPE dækker over både korte og lange vokaler, altså BINDE, BENE, KÆPPE, KÆBE, KUPPE, KUBE. Dette er gjort af praktiske hensyn. Da vokalerne benyttes som referencer, har jeg søgt at finde så "rene" eksemplarer som muligt, dvs. eksemplarer mellem konsonanter og ikke før og efter vokal og halv vokaler. Dermed er der relativt få forekomster af vokalerne, især i de lange varianter. Der er således kun ca. 500 BINDE/BENE og KÆPPE/KÆBE-forekomster og 300 KUBE/KUPPE-forekomster i alt, og heraf er mellem 10 % og 30 % lange. Fordi vokalerne benyttes som referencer for forandringer i KANDE/KANE, og fordi jeg ikke har nogen særlig grund til at tro at der skulle være systematiske forskelle mellem korte og lange varianter, har jeg prioriteret at få et relativt mere troværdigt mål baseret på flere målinger i stedet for at forsøge at skelne mellem artikulationsstedet for korte og lange varianter. I fremtidige undersøgelser, og hvis man har et tilstrækkeligt stort materiale, ville det være en fordel at undersøge både KÆPPE og KÆBE, så at man kan lave uafhængige undersøgelser af kort- og langvokalsystemet, KÆPPE, KANDE, KAPPE henholdsvis KÆBE, KANE, KARPE. For variabelen *i* var der nok forekomster til at det giver mening kun at udvælge den lange vokal, TIME, og det er

normalt at foretrække at måle på lange vokaler fordi deres længere varighed giver en mere stabil periode midt i vokalen upåvirket af bevægelser fra og til nabolyde.

Tabel 1. Talere og forekomster

	KARPE	KAPPE	KANDE	KANE	KÆPPE	BINDE	TIME	KUPPE	Forekomster i alt
1950'erne									
41349(1)	10	9	19	12	2	10	14	2	78
41349(2)	5	10	21	7	4	6	8	1	62
4431(1)	46	92	80	73	22	25	14	14	366
4451	73	60	94	94	30	32	11	5	399
4487	29	30	71	69	21	18	12	1	251
4498	36	20	72	52	23	15	7	3	228
52464	11	30	39	29	7	17	1	4	138
Sum	210	251	396	336	109	123	67	30	1522
1960'erne									
10577	38	29	58	75	16	25	15	5	261
11080	12	10	27	21	2	5	1	2	80
45080(1)	5	9	12	13	5	6	2	5	57
45080(2)	30	28	31	30	1	3	2	2	127
45081	26	20	39	18	9	6	8	3	129
56492	24	8	16	18	6	8	17	5	102
Sum	135	104	183	175	39	53	45	22	756
1970'erne									
12825	10	10	23	8	7	1	3	2	64
21689_1(2)	6	9	23	14	11	5	3	3	74
21689_2	8	11	44	26	18	7	0	0	114
21689_3	10	8	15	12	7	2	0	0	54
Jørn Træholt	6	6	23	10	13	1	2	1	62
Ole Emil Riisager	5	12	24	11	2	3	5	2	64
Sum	45	56	152	81	58	19	13	8	432
1980'erne									
Ernst Møller	12	8	20	22	11	6	0	0	79
Jørn Træholt	26	14	65	40	3	14	3	9	174
Kai Selliken	11	10	27	25	5	6	1	2	87
Karl Erik Jeppesen	36	25	63	50	19	15	0	2	210
Knud Erik Dahl	19	12	25	20	12	4	2	1	95
Ole Aaby	69	51	114	75	30	15	11	23	388
Sum	173	120	314	232	80	60	17	37	1033
1990'erne									
19941115	29	23	81	39	14	11	8	7	212
Carl Erik Goosmann	86	82	160	121	31	47	25	20	572
Hans Steffensen	27	19	56	32	13	11	5	11	174
Jette Bjernum	16	10	19	11	2	3	0	3	64

Jørn Træholt	27	22	65	48	18	17	2	7	206
Kai Selliken	31	47	104	80	12	27	8	11	320
Karen Salling	5	14	28	15	2	5	6	3	78
Ole Emil Riisager	80	72	123	90	47	33	23	20	488
Sum	301	289	636	436	139	154	77	82	2114
2000'erne									
Bjørn Byman	14	21	39	22	4	0	8	4	112
Carl Johan Rosenberg	21	25	50	34	8	12	2	8	160
Janie Strüwing	21	15	28	16	9	8	4	4	105
Kai Selliken	13	22	48	35	8	12	6	6	150
Knud Erik Dahl	16	16	32	25	6	2	7	11	115
Maria Dohn	23	38	56	63	10	18	6	6	220
Nina Høgsberg	10	17	32	45	6	13	6	5	134
Ole Corneliussen	55	41	103	85	24	21	7	15	351
Sum	173	195	388	325	75	86	46	59	1347
Totalt	1021	1005	2050	1574	498	492	265	235	7204

AFLYTNING OG MÅLING

Julie Errboe Larsen (2010) undersøgte også udtaleforandring i Radioavisen og var også interesseret i ”de flade a’er”. Hendes undersøgelse var anlagt som en perceptuel undersøgelse – hun lyttede altså til hver realisation af KANDE og noterede dens udtale. Hun fandt langt flere flade a’er i nyere Radioaviser end i gamle, og hun fandt at den store ændring skete mellem 1967 og 1991 (Larsen 2010: 34f.).

I denne undersøgelse bruger jeg ikke perception, men derimod akustiske målinger, formantmålinger, af vokalerne. Der er et par grunde til at jeg har valgt en anden metode, dels nogle teoretiske og dels nogle praktiske. Af praktiske hensyn er der dels tidshensynet og dels pålidelighedshensynet. Det tager lang tid at aflytte 1000-vis af vokaler. Specielt hvis pålideligheden tages i betragtning, og man derfor kræver 2 eller 3 lyttere på hver af dem. Jeg søgte derfor efter en delvis automatisk procedure og en mere objektiv procedure end aflytningen. Af mere teoretiske hensyn er bl.a. et spørgsmål om om vokalkvaliteterne som undersøges her, er kategoriske eller kontinuerte størrelser. Vokaler kommer ikke til os i kategorier. Kategorierne er nogle vi påfører forskellige artikulationer. Min tanke er altså ikke at undersøge om der er kommet flere vokaler af en bestemt kategori (nemlig ”den flade”), men derimod at undersøge om det gennemsnitlige udtale af KANDE og KANE har ændret artikulationssted. Dette hænger også sammen med en anden antagelse om ”flade a’er” og Radioavisen, nemlig at der ikke findes ”flade” a’er i Radioavisen. Som jeg fremførte ovenfor, er Radioavisen udtryk for det normerede danske talesprog, og ”det flade a” er

formentlig det mest udskældte danske udtalefænomen. Min påstand er derfor at “flade” *a*’er aldrig findes i Radioavisen. Derimod kan Radioavisens *normale a* sagtens bevæge sig højere og højere sådan at fx en radioavisoplæser fra 1990’erne udtaler et KANDE som ville have været *fladt* hvis det havde været udtalt i 1960’erne.

De 7 timers oplæsninger blev transskriberet og segmenteret på ordniveau. Udskriveren har altså været tvunget til at sætte en ordgrænse, også hvor denne ordgrænse har været mere eller mindre arbitrær. På baggrund af den ortografiske transskription er der genereret en automatisk, *ideel*, lydskrift, en *ordbogsudtale* om man vil, ved hjælp af Peter Juel Henrichsens Phonix-program (Juel Henriksen 2007). Da denne er baseret på ordbogsopslag, kan der være ord som programmet ikke kender, ligesom der kan opstå problemer ved homografer. Dernæst blev der skrevet et script i Praat (Boersma & Weenink) version 5.2.22 som søgte efter de undersøgte vokaler på baggrund af ordbogsudtalen. Hver gang scriptet fandt et ord med en af de undersøgte vokaler, estimeredes vokalens placering ud fra antallet af lyde i ordet – hvis vokalen fx forekommer som den 3. af 5 lyde, estimeres det at den fylder den midterste 5.-del af ordets varighed. Omkring denne estimerede placering målt intensiteten (i dB) af lyden, og der placeredes et målepunkt i det punkt som havde den højeste intensitet – ud fra den antagelse at vokaler, alt andet lige, har højere intensitet end omkringliggende lyde. Scriptet genererede altså automatisk målepunkter for alle 7200 vokaludtaler. Disse målepunkter er dog manuelt korrigeret. Dels fanger scriptet nogle gange den forkerte vokal, dels vælger det nogle gang målepunkter der er støjfyldte eller på anden måde uheldige. Den manuelle korrektion gik altså ud på at vurdere hvert automatisk indsatte målepunkt og evt. justere det.

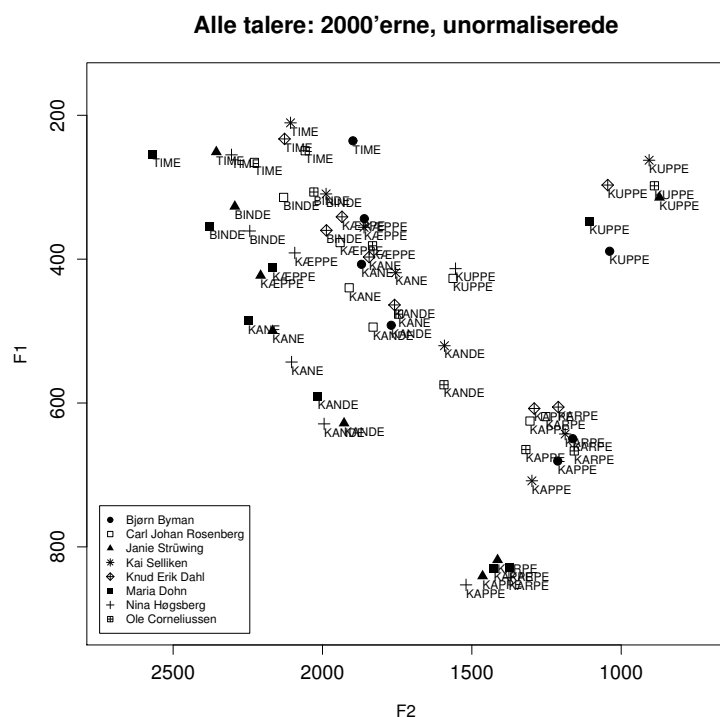
Derefter blev der skrevet et nyt Praat-script som målte formant 1, 2, og 3 (F1, F2 og F3) i hvert af de 7200 målepunkter. Formanter er frekvensbånd som taleren fremhæver med udformningen af sine taleorganer. Hver vokallyd har sine karakteristiske fremhævede frekvensbånd, og man kan derfor opfatte formanterne som vokalernes kendetegn. Derudover korrelerer formanternes værdier til dels med artikulationssted, sådan at fortungevokaler har høje F2-værdier og bagtungevokaler lave F2-værdier, og høje vokaler har lave F1-værdier og lave vokaler har høje F1-værdier, mens F3-værdierne, bl.a., korrelerer med læberunding. Ved at plote F1/F2-værdier i et x/y-koordinatsystem får man derfor en tilnærmelsesvis repræsentation af vokalernes artikulationssted (jf. Grønnum 2005:106ff.). I formantmålingen benyttedes indstillingerne: 5 formanter under 5000 Hz for mænd og under 5500 Hz for kvinder, med et vindue på 30 ms og pre-emphasis fra 50 Hz. Målescriptet genererede en stor datafil som blev sorteret (for talere som ikke

producerer nok forekomster). Vokalplottene er lavet med hjælp af NORM (Thomas & Kendall) version 1.1. Pillai-scorerne nedenfor er beregnet i R (R Development Core Team) version 2.15 med hjælp af en modificeret udgave af Hall-Lewis (2010: 4) script.

NORMALISERING AF VOKALER

Undersøgelsen her går ud på at svare på om Radioavisens KANDE over tid har flyttet sig i forhold til KANE, KÆPPE og KAPPE og tilsvarende om KANE har flyttet sig i forhold til KARPE og KÆPPE. For at svare på dette vil jeg plote vokalerne i forhold til hinanden i hvert årti. Det giver nogle problemer sådan at ville arbejde med illusionen om et “middel”-KANE/KANDE for hvert årti, ikke mindst da der indgår både mandlige og kvindelige talere i undersøgelsen og mænds og kvinders formantværdier (alt andet lige) viser nogle systematiske forskelle (Thomas 2011:160ff.). Figur 2 viser gennemsnitlige F1 og F2 målt i Hertz for hver taler som er målt i 2000’erne. Hver forskellig form markerer en unik taler, mens den enkelte vokal står ud for hvert mærke.

Figur 2. Gennemsnitlige vokalmål per taler i 2000’erne, unormaliserede

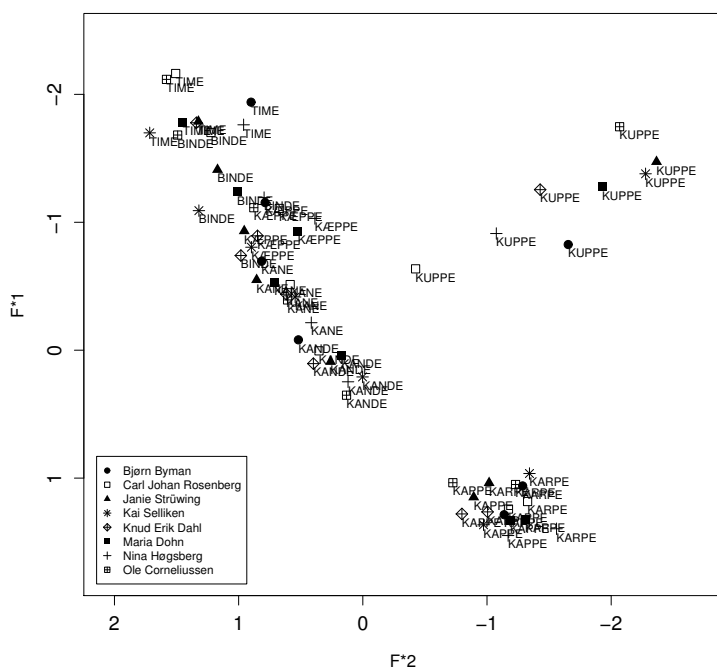
Som man kan se, ligger vokalerne tilnærmelsesvist som i et kardinalvokaldiagram med TIME i øverste venstre hjørne, KARPE i nederste højre og KUPPE i øverste højre. Formålet med figuren er at vise den relativt store spredning i vokalerne for de forskellige talere. Vokaler produceret af kvinder har typisk højere F1 og F2 og ligger altså typisk lavere og længere til venstre i plottet. Hvis man beregnede et gennemsnit af de rå Hertz-værdier, ville dette mål være meget følsomt for antallet af kvinder og mænd i stikprøven fra hvert årti (og tilsvarende selvfølgelig for andre og mindre tydelige fysiologiske forskelle talerne imellem).

Løsningen på dette problem er at *normalisere* formantværdierne, dvs. at underkaste dem en matematisk manipulation der udraderer individuelle forskelle forårsaget af talerens fysik, men bevarer (socio)lingvistisk relevant information (se Thomas 2011: 160ff.). Der er skrevet meget om forskellige normaliseringsprocedurer og lavet adskillige undersøgelser af hvilke procedurer der bedst fjerner den uinteressante variation, men bevarer den interessante (Adank 2003; Fabricius, Watt & Johnson 2009; Watt & Fabricius 2011). Jeg vil ikke gå videre ind i den diskussion her. Adank (2003) viste at Lobanovs metode i sociolingvistiske undersøgelser virkede lige så godt som eller bedre end de andre hun undersøgte. Det samme viste Fabricius, Watt og Johnson (2009). Kendall og Fridland (2012) anvendte Lobanovs metode fordi den giver samme skala på x- og y-aksen (i modsætning til visse andre metoder der giver skalaer der er afledt af frekvensværdier og derfor er højere på x-aksen end på y-aksen). Fordelen er at forskelle i F1 og F2 dermed gives samme vægt. Også Hall-Lew (2010) benyttede Lobanovs metode, og da mine egne uformelle forsøg med forskellige metoder (i NORM) ikke viste nogen klar grund til at vælge noget andet, valgte jeg også at benytte Lobanovs metode.

Hvis man plotter de samme vokaler fra 2000'erne, men nu normaliseret sådan at individuelle, fysiologiske forskelle minimeres, ser det ud som i Figur 3.

Figur 3. Gennemsnitlige vokalmål per taler i 2000'erne, normaliserede

Alle talere: 2000'erne, normaliserede

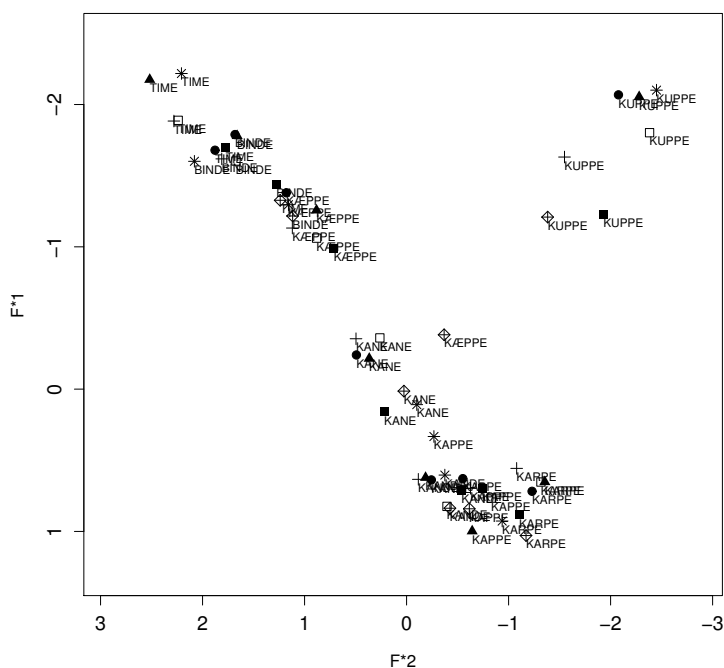
Efter normaliseringen ligger gennemsnittene meget mere samlet. Normaliseringen har altså medvirket til at fjerne de systematiske forskelle mellem mandlige og kvindelige talere – og, må man formode, også mellem større og mindre mandlige henholdsvis kvindelige talere. Den eneste vokal der stadig ligger meget spredt er KUPPE. Det skyldes nok delvist at der er så få målinger af denne vokal. Igen skal jeg bemærke at KUPPE ikke som sådan er en del af undersøgelsen, *u*'erne indgår kun fordi vokalnormaliseringen bliver mere pålidelig jo større en del af vokalrummet som indgår i beregningen. I vokalplottene nedenfor, figur 4-10, benyttes på samme måde Lobanov-normaliserede gennemsnitsmål.

A'ERNES FORFLADIGELSE

For at svare på om KANDE artikuleres andre steder relativt til KANE, KÆPPE og KAPPE nu end tidligere, kan man først se på et plot over gennemsnits-formantværdier for hver taler i 1950'erne (Figur 4), altså et plot der er sammenligneligt med plottet for 2000'erne (Figur 3).

Figur 4. Gennemsnitlige vokalmål per taler i 1950'erne

Alle talere: 1950'erne, normaliserede

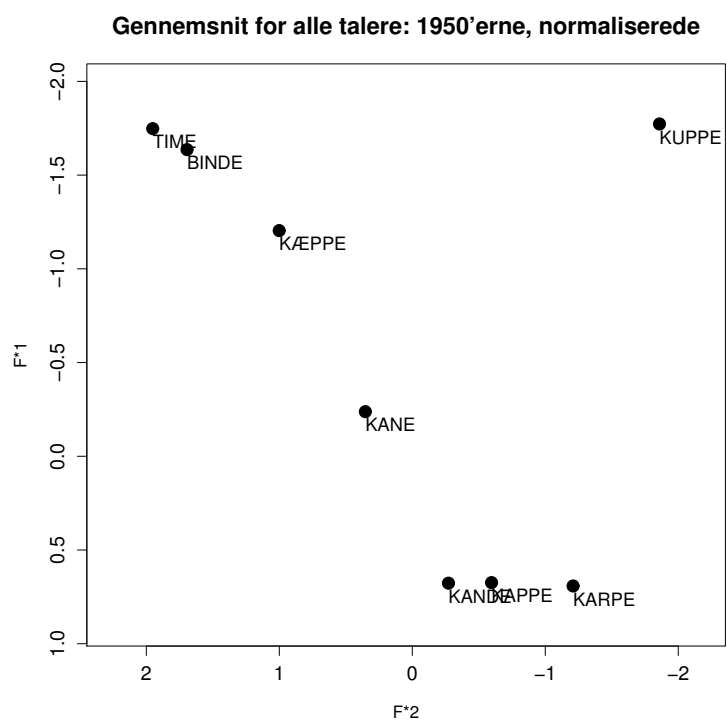

Forskellene er umiddelbart synlige selvom plottet kan være lidt svært at læse. Alle de undersøgte radioavisoplæsere i 1950'erne producerede KANDE lige så lavt som KAPPE og kun en anelse mere fremskudt, det ser man af at KANDE ligger lige så lavt i koordinatsystemet som KAPPE. I 2000'erne derimod ligger KANDE ikke tilnærmelsesvist så lavt som KAPPE. En tilsvarende udvikling sker hos alle talere for det lange KANE. I 1950'erne lå KANE relativt lavt, tydeligt afgrænset fra KÆPPE. I 2000'erne har KANE og KÆPPE omtrent samme artikulationssted. Det ser umiddelbart ud som om KANDE er rykket op i området som KANE tidligere besatte, mens KANE er rykket tilsvarende frem og op – altså tilsyneladende et *chain shift* (Labov m.fl. 1972: 106ff.). Det ser imidlertid ikke ud til at KÆPPE bliver skubbet tilsvarende op og frem, derimod bliver forskellen mellem KANE og KÆPPE tilsyneladende bare mindre. Her er billedet relativt overskueligt, men hvis man vil se hvordan udviklingen forløber trinvist over de 6 årtier, er det formålstjenligt at arbejde med endnu et niveau af abstraktion, nemlig gennemsnit for alle talere per årti. Det er den afbildning jeg vil benytte i resten af dette afsnit.

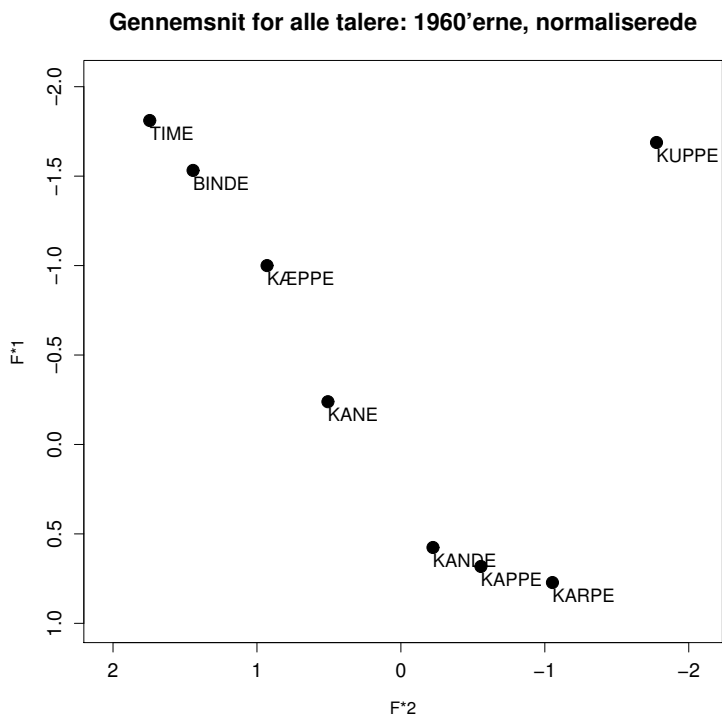
Gennemsnit per årti

Hver af figurerne 5-10 viser normaliserede gennemsnitsformantværdier for et givet årti for vokalerne KARPE, KAPPE, KANDE, KANE, KÆPPE, BINDE, TIME og KUPPE. BINDE, TIME og KUPPE medtages udelukkende som referencer for de øvrige vokaler og vil ikke blive behandlet nærmere.

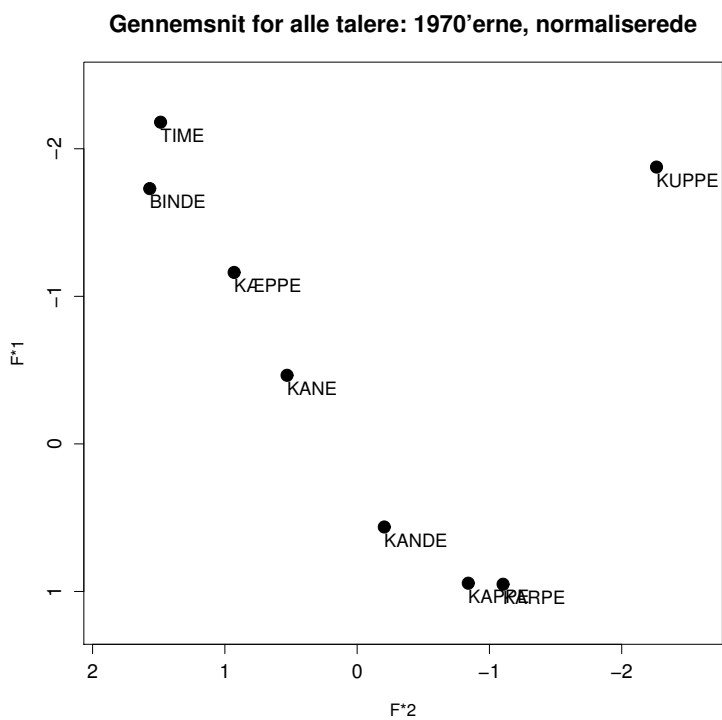
Figur 5. Gennemsnitlige vokalmål for alle oplæsere i 1950'erne

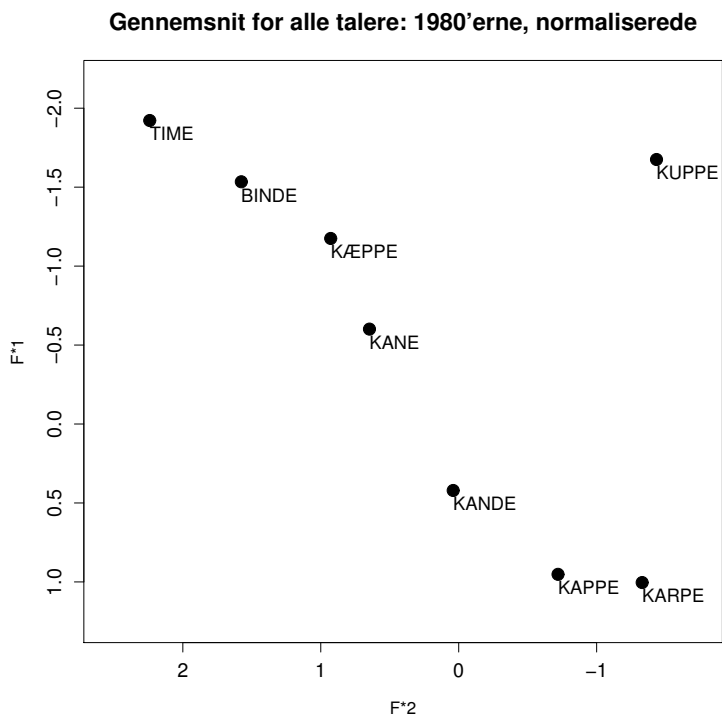
Figur 6. Gennemsnitlige vokalmål for alle oplæsere i 1960'erne

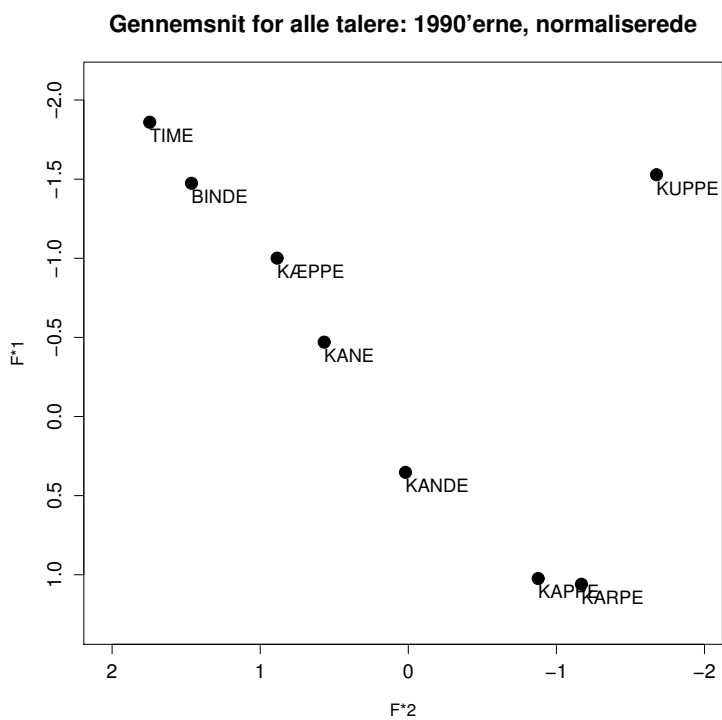
Figur 7. Gennemsnitlige vokalmål for alle oplæsere i 1970'erne

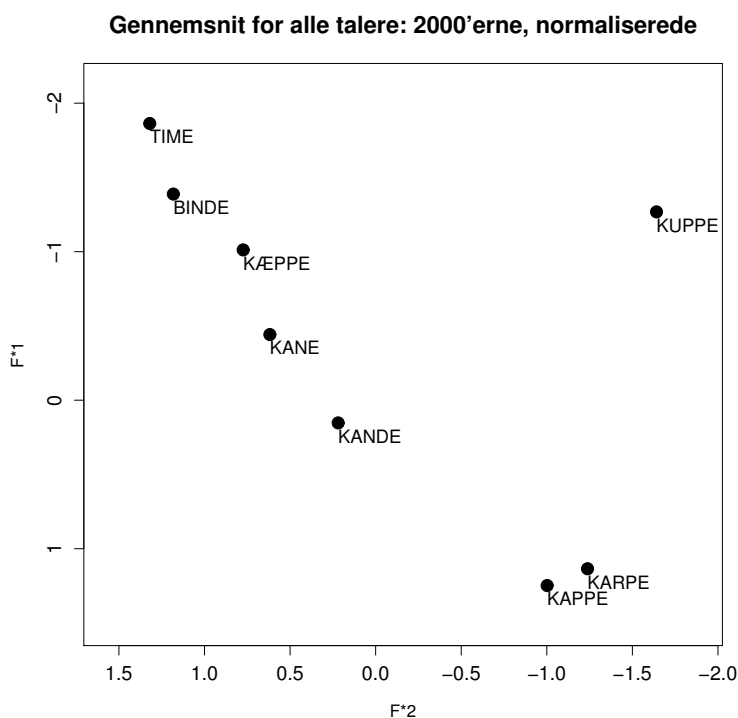
Figur 8. Gennemsnitlige vokalmål for alle oplæsere i 1980'erne

Figur 9. Gennemsnitlige vokalmål for alle oplæsere i 1990'erne

Figur 10. Gennemsnitlige vokalmål for alle oplæsere i 2000'erne

Det er tydeligt at der sker store udviklinger i formantmålene og dermed også i artikulationen af KANDE og KANE. Det er tydeligst at se forskellene ved først at pointere hvad der er stabilt. I alle årtier ligger KUPPE fast. Det er dog store forskelle i spredningen af målingerne som man ikke kan aflæse af graferne (formentlig som en konsekvens af få forekomster). Også TIME, BINDE og KÆPPE ligger relativt stabilt. I bunden af vokalsystemet ligger KAPPE og KARPE relativt stabilt. Det er dog værd at bemærke at stabilitet i vokalområdets yderområde er en af konsekvenserne, ja faktisk et af formålene, med normaliseringsproceduren. Hvis man ser på de absolutte Hertzværdier for F1 og F2 i KAPPE og KARPE for de mandlige talere alene, ser det faktisk ud som om også KAPPE og KARPE rykker *op* i vokalrummet og ikke *ned* som det ser ud til her. I denne undersøgelse af KANDE/KANE er det nok at konkludere at KAPPE og KARPE ligger relativt stabilt og har stort set det samme artikulationssted, KAPPE er kun en anelse mere fremskudt end KARPE. Det ser umiddelbart ud som om forskellen i artikulationssted mellem de to bliver lidt mindre over årene.

Når man ser på KANDE og KANE, er billedet helt anderledes ustabil. I 1950'erne ligger KANDE lige så lavt som omend lidt mere fremskudt end KAPPE. KANE ligger noget højere end KANDE, men stadig tydeligt under KÆPPE. Fra 1950'erne til 2000'erne sker der en løbende udvikling hvorved KANE skydes op og frem tæt på KÆPPE's artikulationssted. KANDE skydes tilsvarende op og frem så den nærmer sig KANE. Inden for 50 år går KANDE i dansk normtalesprog fra at være en lav

fortunevokal til at være en halvhøj, og det i forvejen tætbefolkede høje fortuneområde bliver yderligere sammenpresset. Figurene viser at fortunevokalernes gennemsnitlige artikulation nærmer sig hinanden. De siger derimod intet om spredningen af udtaler eller om hvor stort overlappet mellem de forskellige vokaler er. I det følgende undersøges det om graden af overlap mellem KANDE og KANE og mellem henholdsvis KANDE og KANE og KÆPPE er blevet så stort at der er tale om et sammenfald i artikulationssted imellem dem sådan som hypoteserne der blev fremsat ovenfor, foreslog. Det samme spørgsmål kan stilles til om der tidligere var sammenfald mellem KANDE og KAPPE.

SAMMENFALD MELLEM *KANDE/KANE* OG ANDRE VOKALER

Når man har villet undersøge evt. overlap i artikulationssted mellem to vokaler, har man traditionelt anvendt én af to metoder: Enten har man beregnet afstanden mellem middelværdierne for de to vokaler i et 2-dimensionelt F1-F2-plot med simpel geometri, nemlig Pythagoras' formel, eller man har med hjælp af en t-test beregnet graden af overlap mellem to distributioner på henholdsvis F1 og F2 (og evt. også F3). Begge metoder har ulemper. Metoden der beregner afstand mellem to middelværdier, tager ikke højde for spredningen i distributionerne af de enkelte vokaler; metoden der anvender t-test, tager højde for spredningen, men behandler til gengæld F1 og F2 (x- og y-aksen) som om de var uafhængige. Det rejser spørgsmålet hvordan man skal tolke det hvis man finder signifikante forskelle mellem to vokalers F1, men ikke deres F2.

Hay m.fl (2006) introducerede en metode der forsøger at eliminere disse ulemper, nemlig den såkaldte Pillaiscore, som er en del af den deskriptive statistik der er tilknyttet MANOVA-testen. Pillaiscoren er populært sagt en fler-dimensionel udgave af F-værdien som t-testen benytter, dvs. en beskrivelse af forholdet mellem spredningen *imellem* to stikprøver i forhold til spredningen *inden for* stikprøverne – her vokalartikulationer. Jo højere Pillaiscoren er, des højere er separationen mellem to distributioner, og omvendt, jo lavere Pillaiscoren er, des større er overlappet. Ligesom t-testen tager Pillai-scoren altså højde for spredning i distributionen, men i modsætning til t-testen kan Pillai-scoren behandle flere dimensioner samtidig – i dette tilfælde tre dimensioner, F1, F2 og F3. MANOVA giver også en p-værdi for statistisk signifikans som udtryk for hvor sandsynligt det er at de to distributioner tilhører forskellige populationer – her forskellige vokaler. Er forskellen signifikant, kan man med stor sandsynlighed konkludere at taleren i sin produktion har forskellige formantværdier i udtalen af de forskellige vokaler. Er der ikke signifikant forskel, kan man konkludere at der er potentiale for sammenfald i artikulationssted, men man kan ikke ud fra

manglende signifikante forskelle konkludere at der faktisk *er* sammenfald. Den manglende signifikans kan også skyldes noget så banalt som for få observationer.

For hver af de 41 talere i Tabel 1 beregnedes Pillaiscoren for hvert af fire potentielle sammenfald, nemlig KANE/KÆPPE, KANDE/KÆPPE, KANE/KANDE og KANDE/KAPPE. For hver taler beregnes det altså i hvor høj grad taleren artikulerer vokalparrene som to adskilte vokalkvaliteter med forskellige formantværdier, eller om det evt. er muligt at taleren har sammenfald mellem de to vokalkvaliteter. Pillaiscorerne er beregnet på baggrund af rå Hertzværdier for F1, F2 og F3. Sammenligningen foretages jo inden for hver enkelt talers vokalsystem, og der er derfor ingen grund til at gennemgå en transformation af data der tillader sammenligninger på tværs af talere.

Hypoteserne for KANE/KÆPPE, KANDE/KÆPPE, KANE/KANDE er at de nærmer sig hinanden, altså at Pillaiscorerne bliver mindre over tid. Hvis Pillaiscoren nærmer sig 0 for forskellen mellem KANE/KÆPPE eller KANDE/KÆPPE, er der måske hold i Albecks advarsler om homofoni mellem *hale* og *hæle*, *Palle* og *Pelle* osv. Hvis Pillaiscoren nærmer sig 0 for forskellen mellem KANE/KANDE, holder Jørgensens (1980) forudsigelse at *det flade a vil sejre*, hvis man benytter Gregersens (2009) definition af “fladt a” som et kort KANDE-a der “minder om det lange a [KANE]”. For KANDE/KAPPE er hypotesen derimod at forskellen, og dermed Pillaiscoren, bliver større. Den historiske udvikling (som beskrevet i Brink og Lund 1975) var jo at KANDE og KAPPE splittedes fra hinanden omkring år 1900. Af figurerne ovenfor ser det ud som om dette split skete senere i Radioavisen (i hvert fald i F1-dimensionen), nemlig i løbet af 2. halvdel af det 20. århundrede. Her testes om det passer at forskellen mellem de to vokaler, og dermed Pillaiscoren, stiger igennem årtierne.

Tabel 2 viser statistik over Pillaiscorerne for de fire vokalpar og de seks årtier. For hvert årti og hvert vokalpar opgives den gennemsnitlige Pillaiscore samt den maksimale og den minimale Pillaiscore hos nogen af talerne. Højest Pillaiscore angiver den taler der skelner *mest* mellem de to vokaler, og omvendt for lavest Pillaiscore. Endelig opgives det i kolonnen *ns* hvor mange af talerne i hvert årti der *ikke* har signifikant forskel ($p > 0,05$) mellem de to vokaler i parret ifølge MANOVA-testen, eller omvendt defineret hvor stor en del af gruppen der har muligt sammenfald i artikulationssted mellem de to vokaler. Tallet i parentes efter årtiets navn angiver hvor mange talere der i alt indgår i hvert årti, som reference for antallet af potentielle sammenfald.

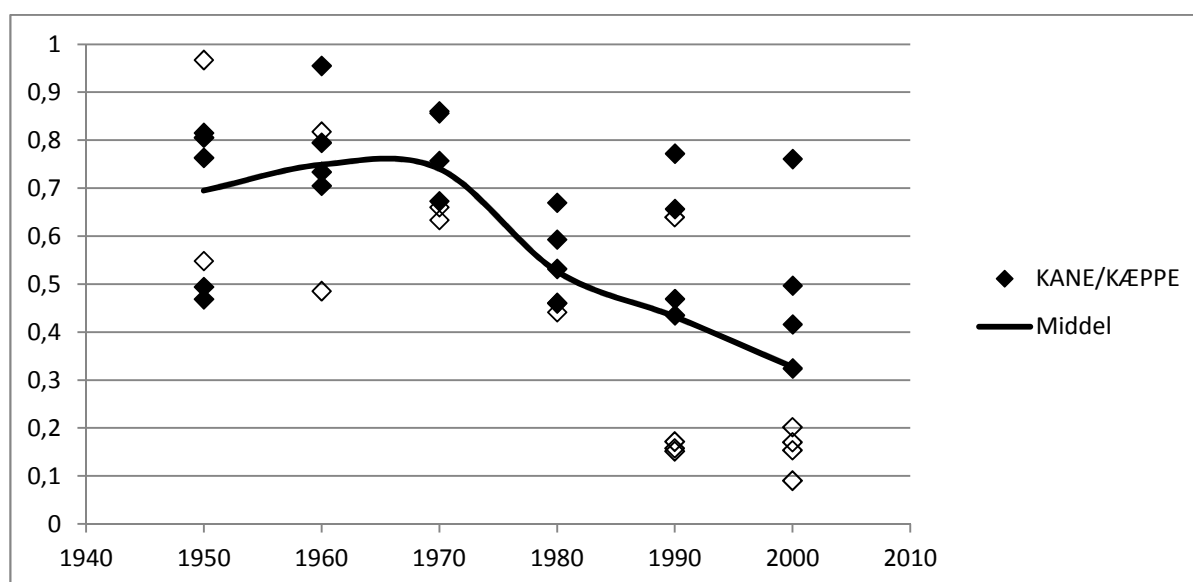
Tabel 2. Pillaiscorer og signifikansberegninger for vokalpar

	KANE/KÆPPE				KANDE/KÆPPE				KANE/KANDE				KANDE/KAPPE			
	Middel	Min	Max	ns	Middel	Min	Max	ns	Middel	Min	Max	ns	Middel	Min	Max	ns
1950'erne (7)	0,69	0,47	0,97	2	0,86	0,78	0,97	0	0,70	0,56	0,85	0	0,33	0,17	0,52	2
1960'erne (6)	0,75	0,48	0,96	2	0,83	0,44	0,99	0	0,75	0,54	0,92	0	0,41	0,04	0,81	4

1970'erne (6)	0,74	0,63	0,86	3	0,91	0,81	0,98	0	0,76	0,63	0,90	0	0,64	0,46	0,76	2
1980'erne (6)	0,53	0,44	0,67	1	0,74	0,52	0,90	0	0,71	0,50	0,89	0	0,68	0,40	0,89	0
1990'erne (8)	0,43	0,15	0,77	4	0,67	0,31	0,89	1	0,66	0,31	0,86	0	0,77	0,57	0,85	0
2000'erne (8)	0,33	0,09	0,76	4	0,60	0,35	0,81	0	0,54	0,28	0,71	0	0,85	0,59	0,97	0

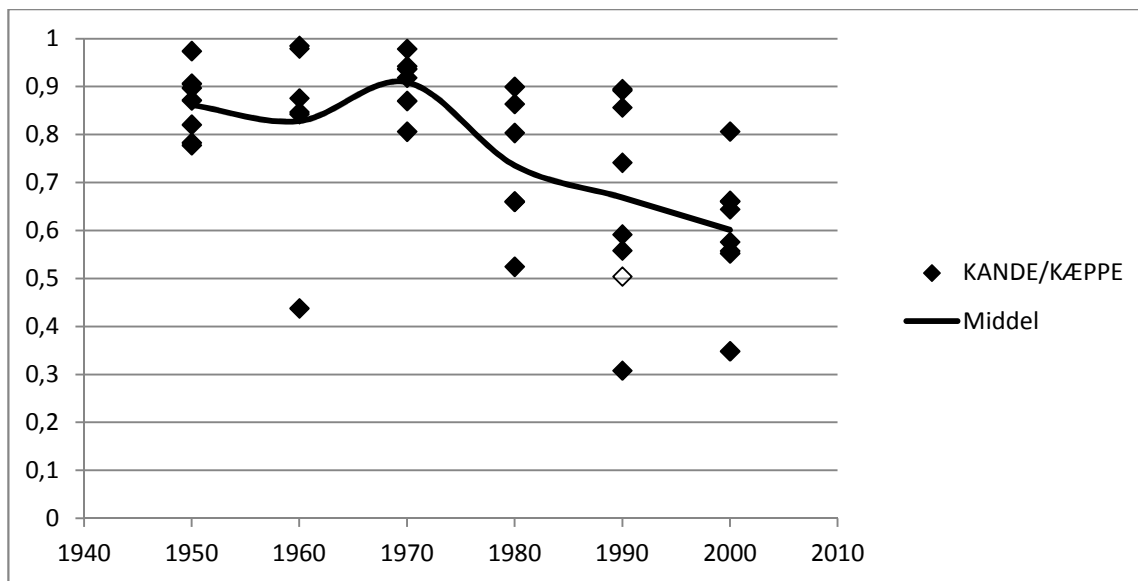
I figur 11-14 præsenteres de samme resultater i grafisk form. Hvert punkt repræsenterer én talers Pillaiscore for et af vokalparrene. Udfyldte punkter markerer talere med statistisk signifikante forskelle, ikke-udfyldte mærker markerer talere der ikke har statistisk signifikante forskelle ($p > 0,05$). Linjen i figurene viser den gennemsnitlige Pillaiscore for hvert årti og dermed den generelle tendens med hensyn til split eller sammenfald af vokalparrene.

Figur 11. Relativ akustisk separation mellem KANE og KÆPPE

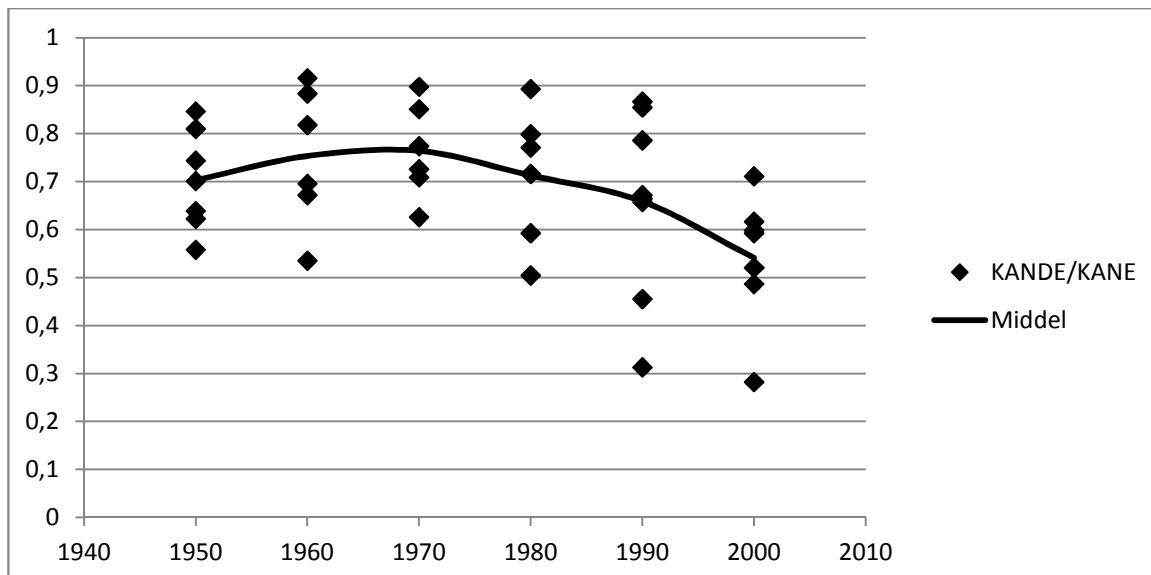
Vokalparret KANE/KÆPPE nærmer sig tydeligt hinanden i perioden fra 1980 og frem. Udviklingen er så fremskreden at halvdelen af talerne i de seneste årtier ikke har signifikant forskel mellem de to vokaler. Omvendt, kan man sige, har en anden halvdel af oplæserne stadig en signifikant forskel så der er ikke sammenfald (endnu). Det er påfaldende hvor store forskellene er mellem talerne i de seneste årtier. Jeg har ikke undersøgt det systematisk, men man kunne forestille sig at denne store spredning skyldes generationsforskelle hos oplæserne. Man kan samlet konkludere at langt KANE samlet set over årene nærmer sig KÆPPE, og man kan konkludere at kun halvdelen af de moderne radioavisoplæsere overholder Albecks (1942:4) bud om at: ”A bør holdes i tilbørlig Afstand fra æ” om end dette altså kan skyldes andre forhold ved MANOVA-beregningen end nogle der reelt afspejler artikulationen.

Figur 12. Relativ akustisk separation mellem KANDE og KÆPPE

Udviklingen for KANDE og KÆPPE går overordnet set i samme retning som den for KANE/KÆPPE, men den er langt fra lige så fremskreden. Hvor den gennemsnitlige Pillaiscore for KANE/KÆPPE nærmede sig 0,3 i 2000'erne, ligger Pillaiscoren for KANDE/KÆPPE på 0,6, og kun én taler (i 1990'erne) viser ikke signifikant forskel i artikulationssted på de to vokaler.

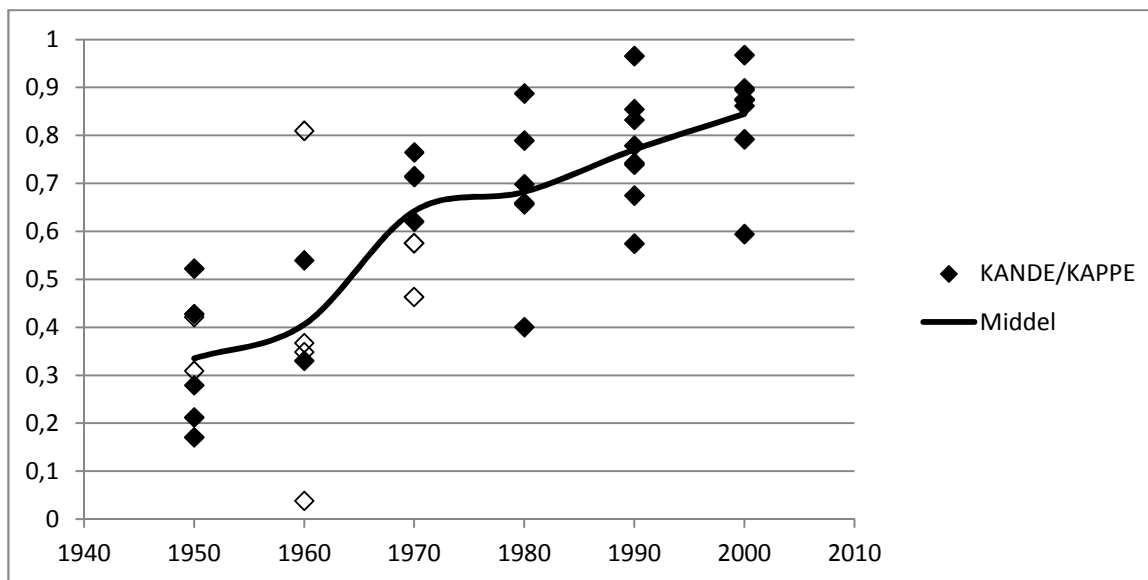
Figur 13. Relativ akustisk separation mellem KANDE og KANE

Udviklingen med hensyn til KANDE/KANE går i samme retning, men mindre tydeligt end både KANE/KÆPPE og KANE/KÆPPE. Fra omkring 1980 og frem nærmer de to sig hinanden, men alle talere

har (stadig) signifikant forskel på de to vokaler. Fra 1950'erne til og med 1970'erne bliver forskellen mellem de to vokaler faktisk større, ikke mindre. Dette kan tolkes sådan at KANE rykker op og frem før KANDE gør, og dermed efterlader en plads som KANDE kan rykke op på.

Figur 14. Relativ akustisk separation mellem KANDE og KAPPE

Pillaiscorerne for vokalparret KANDE/KAPPE stiger voldsomt, og det samme gør antallet af talere der har signifikant forskel på de to vokaler. I 1960'erne var det over halvdelen af radioavisoplæserne der ikke havde kvalitetsforskel på de to *a*'er; siden 1980 har alle, og den gennemsnitlige Pillaiscore ligger omkring mellem 0,8 og 0,9, en meget høj grad af separation.

HAR DET FLADE A SEJRET?

Nu kan vi vende os mod det overordnede spørgsmål: Har "det flade a" sejret? Er det blevet en del af normsproget at tale med "flade" *a*'er? Svaret afhænger af hvordan man definerer "det flade a". I den ældste tekst af Georg Forchhammer kunne man ekstrapolere at "fladt a" blev defineret som et KANDE-*a* der skilte sig ud fra KAPPE-*a*. Med den definition sejrede "det flade a" i Radioavisens prestigegenorm mellem 1960 og 1970. Herefter har alle talere signifikante forskelle mellem KANDE og KAPPE. I Albecks tekst fra 1942 defineredes "fladt a" som KANDE/KANE som falder sammen med KÆPPE/KÆBE. Efter den definition kan vi konkludere at KANDE/KANE bliver fladere fordi de nærmer sig KÆPPE, og flere og flere radioavisoplæsere ikke har signifikant forskel mellem vokalparrene. Om man kan sige at "det flade a" har *sejret* når halvdelen af oplæserne stadig skelner mellem KANE

og KÆPPE, og når 40 ud af 41 talere har signifikant forskel på KANDE og KÆPPE, er op til diskussion. Ifølge Gregersen var en anden definition af "fladt a" at KANDE's artikulationssted falder sammen med KANE's. Efter denne definition kan i hvert fald ikke konkluderes at "det flade a" har sejret når alle radioavisoplæsere har signifikant forskel mellem de to.

Sammenfattende kan man sige at både kort KANDE og langt KANE flytter sig bemærkelsesværdigt inden for den periode af standardsprogets udviklingshistorie som her er undersøgt. Begge flyttes op og frem, og tilnærmelsesvist lige langt. Men resultaterne af disse flytninger i form af de overlap mellem KANE/KÆPPE, KANDE/KÆPPE og KANDE/KANE som flytningerne resulterer i, er bemærkelsesværdige. Når KANDE rykker op og frem, sker det samtidigt med en flytning af den nærmeste nabo, KANE. Når KANE rykker op og frem sker det ikke samtidigt med en tilsvarende flytning af dens nærmeste nabo, KÆPPE/KÆBE. Resultatet bliver altså at KANDE/KANE's relation stort set opretholdes, mens KANE/KÆPPE's relation forandres mærkbart. Det er yderligere bemærkelsesværdigt at konsekvensen for KANE er større når man tager i betragtning at figur 5-10 faktisk synes at indikere at KANDE flytter sig mere end KANE.

Hvis man vil vide om KANDE (og KANE) er blevet "fladere", må man altså konkludere at svaret afhænger af om man betragter vokaler som relativt selvstændige størrelser som er defineret af deres artikulationssted, eller om man betragter vokaler som dele i et system og defineret af systemets relationer. Efter den første betragtning er KANDE/KANE blevet mærkbart "fladere", hvis man med "flad" mener at de artikuleres højere. KANDE er ikke længere en lav fortungevokal, det er en halvhøj fortungevokal. Efter den anden betragtning artikuleres KANDE nok højere, men systemet er bevaret, og KANDE's bevægelse har ikke ført til nye sammenfald i systemet. Man kan driste sig til at sige at Forchhammers, Albecks og Skyum-Nielsens "flade a'er" er allestedsnærværende, men fordi hele systemet har ændret sig, *opfattes* det som var "flade a'er", ikke længere som "fladt". Og hermed kommer man ind på et sidste forhold i diskussionen af "flade" a'er, nemlig at a'ernes "fladhed" i virkeligheden ikke kan afgøres fonetisk. "Flad" er en social vurderingskategori, en værdidom. "Flade a'er" er de a'er som sprogrevsere mener er flade. Efter den betragtning er de flade a'er nok ved at uddø. De fylder i hvert fald mindre i den offentlige debat end de gjorde tidligere, på trods af at man altså stadig kan finde dem hos skribenter som Skyum-Nielsen nævnt ovenfor.

Samme overvejelser må man gøre hvis man vil svare på spørgsmålet om om normeringen af talesproget i Radioavisen har virket eller ej. Traditionen fra Albeck og frem har dels fokuseret på at

opretholde forskellen mellem vokalparrene, dels på at udtale vokalerne “rent”. Med hensyn til begge forskrifter tyder det på at sprogudviklingen generelt er stærkere end normeringer: Med hensyn til at skelne mellem *a* og *æ*, så viser denne undersøgelse at forskellen er blevet mindre, og at kun halvdelen af de moderne radioavisoplæsere har signifikante forskelle i artikulationssted mellem KANE og KÆPPE (og dermed, formoder jeg, mellem KANE og KÆBE). Med hensyn til at udtale vokalerne “rent” har normeringen i endnu mindre grad vist succes. Hvis det at udtale en vokal “rent” betyder at udtale den konservativt (= sådan som den ældre og beklagende generation (tror de) udtaler den), så viser undersøgelsen at KANDE og KANE udtales alt andet end “rent”. Tværtimod gennemgår radioavisoplæsernes KANDE og KANE en løbende udvikling sådan at de for hvert årti udtales markant højere end de gjorde i det forrige. Det er nok for tidligt entydigt at konkludere at udtalenormering ingen effekt har. Dels kunne man tænke sig at udviklingen havde været endnu hurtigere hvis der ingen normering havde været; dels er det jo faktisk sådan at Radioavisen til enhver tid opfattes som mere konservativ og “korrekt” end talesproget i øvrigt. Om det er normeringens skyld eller det skyldes andre kræfter i en radioavisoplæsers socialisering, kan jeg ikke konkludere noget om her.

Jeg skylder en kæmpe tak til Kirsten Appel, Tilde Ranis, Vanessa Wolter og Albert Worsøe som har arbejdet som studentermedhjælpere på projektet her. Ikke bare har de løst opgaverne med stor præcision og pligtopfyldenhed. De har også hele tiden stillet kritiske spørgsmål. Hjælp af den slags er mere end man kan håbe på.

Jeg skylder også en stor tak til NyS-redaktionen og en anonym fagfællebedømmer for kommentarer som jeg er sikker på har gjort artiklen meget bedre, og til Nicolai Pharaos og Gert Fogets hjælp til at hjælpe mig med den fonetiske argumentation og terminologi. Fejl og mangler der står tilbage, skyldes min egen fejlbarlighed.

Jacob Thøgersen

Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier og LARM

Københavns Universitet

jthoegersen@hum.ku.dk

LITTERATUR

- Adank, Patti (2003) *Vowel Normalization: A perceptual study of Dutch vowels*. Ph.d.-afhandling. Nijmegen Universitet. http://dare.ubn.kun.nl/bitstream/2066/19286/1/19286_voweno.pdf. (6. juli 2012).
- Albeck, Ulla (1942) *Farlige ord*. København: Schultz forlag.
- Boersma, Paul & David Weenink: *Praat: doing phonetics by computer*. www.praat.org. (6. juli 2012).
- Breidahl, Axel & Knud Rée (1940) *Danmarks Radio, den danske Statsradiofoni gennem 15 Aar*. København: Chr. Erichsens forlag.
- Brink, Lars & Jørn Lund (1975) *Dansk Rigsmål 1-2*. København: Gyldendal.
- Fabricius, Anne, Dominic Watt & Daniel Ezra Johnson (2009) "A comparison of three Speaker-intrinsic vowel formant frequency normalization algorithms for sociophonetics". *Language Variation and Change* 21. 413-435.
- Forchhammers, Georg (1895-8) *Udkast til en dansk artikulationslære*. Særtryk af "Tidskrift för Döfstumskolan".
- Forchhammer, Jørgen (1924) *Die Grundlage der Phonetik*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Gregersen, Frans (2009) "Forgængere og Bagmænd". Asgerd Gudiksen m.fl. (red.) *Dialektforskning i 100 år*. København: Afdeling for Dialektforskning. 83-106.
- Gregersen, Frans og Inge Lise Pedersen (red.) (1991) *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics 1-2*. København: Reitzel.
- Hall-Lew, Lauren (2010) "Improved representation of variance in measure of vowel merger". *Proceedings of Meetings on Acoustics* 9. 1-10.
- Hay, Jennifer, Paul Warren & Katie Drager (2006) "Factors influencing speech perception in the context of a merger-in-progress". *Journal of Phonetics* 34. 458-484.
- Jacobsen, Henrik Galberg (1973) *Sprogrøgt i Danmark i 1930'rne og 1940'rne*. Dansk Sprognævns skrifter 6. København: Dansk Sprognævn.
- Jespersen, Otto (1906) *Modersmålets Fonetik*. København: Schubothese Forlag.
- Juel Henriksen, Peter (2007) "One for all, and all for one – recycling Scandinavian phonetics". Elisabeth Ahlsen m.fl. (red.) *Communication – Action – Meaning. A Festschrift to Jens Allwood*. Göteborg Universitet. 187-201.
- Jørgensen, Jens Normann (1980) *Det flade a vil sejre*. Upubliceret specialeafhandling. Københavns Universitet.
- Kendall, Tyler & Valerie Fridland (2012) "Variation in perception and production of mid front vowels in the U.S. Southern Vowel Shift". *Journal of Phonetics* 40. 289-306.
- Labov, William (1972) *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia; University of Pennsylvania Press.
- Labov, William, Malcah Yaeger & Richard Steiner (1972) *A Quantitative Study of Sound Change in Progress*. Philadelphia: U.S. Regional Survey. http://www.ling.ohio-state.edu/~ddurian/AWAC/LWAA/LYS_1972_V1.pdf. (6. juli 2012).
- Larsen, Julie Errboe (2010) *Udtaleudviklinger i DR's radioavis*. Upubliceret specialeafhandling. Københavns Universitet.
- Lund, Jørn (1992): "Danskerne og deres sprog", Ole Feldbæk (red.) *Dansk Identitetshistorie* 4. København: Reitzel. 421-540.
- Lund, Jørn (1979): "Massemedierne og de sproglige normer". *NyS* 12. 111-124.
- Mugglestone, Lynda (2007) *Talking Proper: The Rise of Accent as Social Symbol*. Oxford: Oxford University Press.

- R Development Core Team (2012) *R: A language and environment for statistical computing*. <http://www.R-project.org/>. (6. juli 2012).
- Schwyter, Jörg Rainer (2008): "The BBC advisory committee on spoken English or how (not) to construct a 'standard' pronunciation", Miriam Locher & Jürg Strässler (red.) *Contributions to the Sociology of Language: Standards and Norms in the English Language*. Berlin: Mouton de Gruyter: 175-193.
- Skovmand, Roar (red.) (1975) *DR 50*. København: Danmarks Radio.
- Skyum-Nielsen, Peder (2008) *Godt Dansk*. Odense: Syddansk Universitetsforlag og Danmarks Radio.
- Sproglaboratoriet*. Tilrettelagt af Christoffer Emil Bruun. Danmarks Radio P1, 26. august 2010
- Thomas, Erik (2011) *Sociophonetics. An introduction*. London: Palgrave Macmillan.
- Thomas, Erik & Tyler Kendall: *NORM. The Vowel Normalization and Plotting Suite*. <http://ncslaap.lib.ncsu.edu/tools/norm/norm1.php>. (6. juli 2012).
- Thøgersen, Jacob (2007) *Det er meget godt som det er... er det ikke?*. Oslo: Novus.
- Watt, Dominic & Anne Fabricius (2011) "A measure of variable planar locations anchored on the centroid of the vowel space: a sociophonetic research tool". *Proceedings of the International Congress of Phonetic Sciences 17*: 2102-2105.

ABSTRACT

During the 20th century, the front allophones of the Danish short /a/ and long /a:/ phonemes are believed to have undergone quite a significant raising in informal language. This study examines raising of /a(:)/ in a corpus of radio news readings spanning more than 50 years.

In the paper it is shown how raising of /a(:)/ has been condemned in prescriptive literature as well as in public debate at least since the late 19th century. Prescription has been particularly hard on the use of raised /a(:)/ in the national radio, and here particularly within the news. The paper examines how the articulation of /a(:)/ in news readings have developed in the face of this hard prescriptivism.

It is found that the front allophones of both /a/ and /a:/ have raised quite remarkably in the period. In the 1950s front /a/ was a low-front vowel; today it is a mid-front vowel. The long front /a:/ has undergone a similar raising. The result of these raisings is that /a/ today has roughly the place of articulation that /a:/ had in the 1950s, whereas /a:/ has moved in on the /æ(:)/ vowels, the next vowels up. It is concluded that prescriptivism has had a limited effect on these vocalic productions.

The paper discusses whether this means that the (previously?) condemned variant has "won", and concludes that it depends on perspective: Acoustically it has, but this has not led to significant changes in the linguistic system. Sociolinguistically speaking, the raised /a(:)/'s seem to have lost much of their stigmatization, and they seem to be less discussed in public debates,

presumably because articulations that were previously stigmatized are today considered within the norm.